

Tracing Cultural Semiology and Semiotic Sphere in the Focal Signs of *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*: A Lotmanian Reading

Seyed Ali Alavi¹

Hassan Delbari³

Mehyar Alavi Moghaddam^{2*}

Zahra Jamshidi⁴

Abstract

Informed by cultural semiology and Yuri Lotman's semiotic sphere theory, the present study examines the focal signs in two fundamental texts of ancient Iran, *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*. The "focal sign" is the meaning-generating centre and organizing force of the semiotic sphere of the text; it is a sign around which a system of values, norms, and cultural codes is formed, all of which, in turn, define the boundaries of the cultural "self" and "other." The central questions of this research are: how do focal signs in these two texts function in relation to the concepts of "centre," "boundary," and "translation"? and what their function is in organizing the semantic structure and determining the identity boundaries of Iranian culture. This descriptive-analytical research aims to identify and explain the function of focal signs in the representation of Iranian culture and to understand the mechanism of demarcation between other cultural spheres. The findings show that in *Yadgar-e Zariran*, the focal sign of "stability against distorted reading of religion" is located at the border of the semiotic sphere and meaning is produced through confrontation and recoding; however, in *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*, the focal sign of "cosmic order and legitimacy of power" is located at the center of the semiotic sphere and meaning is transferred and institutionalised from the centre to the periphery. This comparative analysis shows that the Iranian cultural sphere moves from a defensive and reactive state to an organizing and reproducing state.

Keywords: Cultural Semiotics, Focal Signs, *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*, Semiotic Sphere, *Yadgar-e Zariran*.

---

1. Ph. D. in Epic Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

(ali.alavi9431@gmail.com)

*2. Associate Professor in Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. **(Corresponding Author: m.alavi.m@hsu.ac.ir)**

3. Associate Professor in Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. (h.delbari@hsu.ac.ir)

4. Associate Professor in Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. (z.jamshidi@hsu.ac.ir)

Extended Abstract

1. Introduction

Yuri Lotman is a Russian philologist, semiotician, and founder of the Tartu-Moscow school of cultural semiotics. Influenced by linguistics, structuralism, and poststructuralism, his theories on culture include key concepts such as text, culture, language, patterning system, and semiotic sphere. This theory aims to describe and explain the mechanisms and the process of signification within culture. His “semiosphere” theory, as one of the most fundamental theories in cultural semiotics, views culture not as a static set of signs, but as a dynamic network of semantic relations, interactions, and intercultural translations. *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan* are not mere reflections of historical events or religious teachings; they are the manifestation of a system of meaning and cultural organization in which Iranian identity is redefined as a reaction to the religious, political, and cultural “other.”

2. Methodology

Informed by Lotman’s theories, this descriptive-analytical research provides a comparative reading of *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*.

3. Theoretical Framework

Emerged in the final decades of the 20th century in the Tartu-Moscow School and with the works of Yuri Lotman and his colleagues, Cultural semiotics views culture as a system of signs; a system through which meaning is produced, coded, stored, and reproduced. In this regard, every culture functions as a macrotext that has its own internal structure, semiotic logic, translation rules, and boundaries. Lotman’s “semiosphere” theory, as one of the most fundamental theories in cultural semiotics, views culture not as a static set of signs, but as a dynamic network of semantic relations, interactions, and intercultural translations. In every culture, signs are either in a “central” or “core” position. These valuable signs are repeatedly reproduced in cultural texts and have an identifying, cohesive, and defensive function.

4. Discussion and Analysis

In Lotman’s cultural semiotics, focal signs are those at the centre of a culture’s semiotic sphere. These signs have the highest semantic, identity,

and functional value in organizing and producing meaning. Focal signs both direct cultural discourse and serve as a “semantic entity” in the confrontational system of self/other. Focal signs are linked to concepts such as identity, national culture, legitimacy, power, religion, social order, and cultural history. Culture has a semiotic sphere, that is, a totality in which meaning is produced, redistributed, and transformed.

5. Conclusion

Drawing upon Lotman’s semiotic sphere theory, the present study showed that the narrative and semiotic structure of Iranian texts is not only a reflection of the religious and mythical worldview but also has a fundamental function in the reproduction, translation, and consolidation of Iranian culture. *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan* represent two successive stages in the internalisation of meaning in the Iranian cultural sphere: first, the stage of defending meaning against foreign reading, and second, the stage of its internal reproduction and legislation. In *Yadgar-e Zariran*, the focal sign of “stability against distorted reading of religion” is located at the border of the semiotic sphere and the meaning is produced through confrontation and recoding; however, in *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*, the focal sign of “cosmic order and legitimacy of power” is located at the center of the semiotic sphere and the meaning is transferred and institutionalised from the centre to the periphery. This comparative analysis shows that the Iranian cultural sphere moves from a defensive and reactive state to an organizing and reproducing state.

Bibliography

- Lotman, Y. 1396 [2017]. *Neshāneh-shenāsi-e Farhangi*. Farnaz, K (trans.). Tehran: Elm. [In Persian]. (Cultural Semiotics)
- Pakatchi, A. 1398 [2019]. *Darāmadī bar Tarjomeh-e Beyna-neshāneh-ei*. Tehran: Samt. [In Persian].
- Posner, R. 1390 [2011]. *Ahdāf-e Asli-e Neshāneh-shenāsi-e Farhangi*. Shahnaz, Sh (trans.). Tehran: Elm. [In Persian]. (Cultural Semiotics)
- Sarfaraż, H. 1393 [2014]. *Neshāneh-shenāsi-e Farhang, Honar, va Ertebātāt*. Tehran: Imam Sadegh. [In Persian].
- Shahbazi, R. 1393 [2014]. *Neshāneh-shenāsi-e Farhangi-e Tārikh-e Adabiyāt va Teātr-e Irān*. Tehran: Elm. [In Persian].

Sojoodi, F. 1396 [2017]. *Neshāneh-shenāsi-e Farhangi*. Tehran: Elm. [In Persian].

How to cite:

Alavi, S.A., Alavi Moghaddam, M., Delbari, H. and Jamshidi, Z. 2026. "Tracing Cultural Semiology and Semiotic Sphere in the Focal Signs of *Yadgar-e Zariran* and *Kar-Namag-e Ardashir-e Papagan*: A Lotmanian Reading", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 22(1): 5-28. DOI:10.22124/naqd.2026.32733.2788

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

خوانش نشانه‌های کانونی یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی و نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان

مهیار علوی مقدم^{۱*}

زهرا جمشیدی^۲

سید علی علوی^۱

حسن دلبری^۳

چکیده

پژوهش حاضر باتکیه بر مبانی نشانه‌شناسی فرهنگی و نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان، به خوانش و تحلیل نشانه‌های کانونی در دو متن بنیادین ایران باستان، یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان، می‌پردازد. «نشانه کانونی» به منزله مرکز معنازا و نیروی سازمان‌دهنده سپهر نشانه‌ای متن تلقی می‌شود؛ نشانه‌ای که پیرامون آن، نظامی از ارزش‌ها، هنجارها و رمزگان فرهنگی شکل می‌گیرد و حدود «خود» و «دیگری» فرهنگی را مشخص می‌سازد. مسئله این پژوهش آن است که نشانه‌های کانونی در این دو متن چگونه در نسبت با مفاهیم «مرکز»، «مرز» و «ترجمه» عمل می‌کنند و چه نقشی در سازمان‌دهی ساختار معنایی و تعیین حدود هویتی فرهنگ ایرانی دارند؟ شناسایی و تبیین کارکرد نشانه‌های کانونی در بازنمایی فرهنگ ایرانی و درک سازوکار رمزگذاری میان سپهرهای دیگری فرهنگی هدف این پژوهش است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در یادگار زریران، نشانه کانونی «پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین» در مرز سپهر نشانه‌ای قرار دارد و معنا از طریق مواجهه و بازرمزگذاری تولید می‌شود، در حالی که در کارنامه اردشیر بابکان، نشانه کانونی «نظم کیهانی و مشروعیت قدرت» در مرکز سپهر نشانه‌ای قرار دارد و معنا از مرکز به پیرامون منتقل و نهادینه می‌شود. این تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که سپهر فرهنگی ایرانی از وضعیت دفاعی و واکنشی به وضعیت سازمان‌دهنده و بازتولیدکننده حرکت می‌کند. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر خوانش تطبیقی در چارچوب نظریه یوری لوتمان است.

واژگان کلیدی: نشانه‌شناسی فرهنگی، نشانه‌های کانونی، سپهر نشانه‌ای، یادگار زریران، کارنامه اردشیر بابکان.

ali.alavi9431@gmail.com

* m.alavi.m@hsu.ac.ir

h.delbari@hsu.ac.ir

Z. jamshidi@hsu.ac.ir

۱. دانش‌آموخته دکتری ادبیات حماسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران (نویسنده مسئول).

۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

۴. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

۱- مقدمه

نظریه فرهنگی یوری لوتمان فرهنگ‌شناس، نشانه‌شناس روس و پایه‌گذار مکتب نشانه‌شناسی فرهنگی تارتو - مسکو که متأثر از زبان‌شناسی، ساخت‌گرایی و پساساخت‌گرایی است، در بردارنده مفاهیمی کلیدی چون متن، فرهنگ، زبان، نظام الگوسازی و سپهر نشانه‌ای است. هدف این نظریه، توصیف و تبیین سازوکار عملکرد نشانه‌ای یا فرایند نشانگی درون فرهنگ است.

نظریه «سپهر نشانه‌ای» لوتمان، یکی از بنیادی‌ترین نظریه‌ها در حوزه نشانه‌شناسی فرهنگی است که فرهنگ را نه مجموعه‌ای ایستا از نشانه‌ها، بلکه شبکه‌ای پویا از روابط معنایی، تعامل‌ها و ترجمه‌های بینا فرهنگی می‌داند. از دیدگاه لوتمان، هر فرهنگ، سپهر نشانه‌ای ویژه خود را دارد؛ سپهری که در آن، معنا از رهگذر تعامل مستمر میان «خود» و «دیگری» و در بستر ترجمه‌های درونی و بیرونی پدید می‌آید. در این سپهر، «نشانه کانونی» همان عنصری است که مرکز ثقل معنا و سازمان‌دهنده مرزهای فرهنگی است؛ یعنی نشانه‌ای که از دل تضادها و تقابل‌ها سر برمی‌کشد و نظام معنایی متن را بر محور خویش سامان می‌دهد. در مرکز سپهر نشانه‌ای، شبکه‌ای سامان‌یافته از رمزگان‌های تثبیت‌شده قرار دارد که بر اساس قراردادهای نشانه‌ای عمل می‌کنند و زمینه تولید، بازتولید و فهم متون فرهنگی را فراهم می‌آورند.

متون پهلوی، به‌ویژه یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان، نه فقط بازتاب رویدادهای تاریخی یا آموزه‌های دینی، بلکه تجلی نظامی از معنا و سازمان فرهنگی‌اند که در آن، هویت ایرانی در مواجهه با «دیگری» دینی، سیاسی و فرهنگی بازتعریف می‌شود. این متون در حقیقت سپهرهایی نشانه‌ای هستند که در بطن خود فرایند «مرزبندی فرهنگی» را سامان می‌دهند. آنچه در این میان کمتر مورد توجه قرار گرفته، سازوکار درونی این مرزبندی و نقش نشانه‌های کانونی در سامان دادن به شبکه معنا درون این سپهرهاست.

در این پژوهش، نظریه لوتمان نه صرفاً به‌عنوان چارچوبی مفهومی، بلکه به‌مثابه ابزار تحلیل کارکردی، برای کشف روابط درونی نشانه‌ها و سازوکار معنازایی در این متون به کار گرفته شده است. براین اساس، یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان همچون دو «سپهر نشانه‌ای» مستقل، اما در پیوستار فرهنگ ایرانی مطالعه می‌شوند. تحلیل در سه سطح انجام گرفته است:

۱. سطح نخست (ساختار سپهر نشانه‌ای): در این سطح، نظام تقابل‌های دوگانه هر متن (مانند دین ایرانی / دین خیونی در یادگار زریران و نظم مشروع / آشوب سیاسی در کارنامه اردشیر بابکان) شناسایی و به‌منزله سازوکارهای مرزبندی فرهنگی تحلیل می‌شود.

۲. سطح دوم (شناسایی نشانه کانونی): براساس منطق درونی هر سپهر، نشانه‌ای تعیین می‌شود که سایر نشانه‌ها و ارزش‌ها پیرامون آن سازمان می‌یابند. این مرحله صرفاً براساس داده‌های فرهنگی و تقابل‌های نشانه‌ای درون متن انجام می‌گیرد، نه بر مبنای قضاوت بیرونی.

۳. سطح سوم (تحلیل پویایی معنا و ترجمه فرهنگی): در این مرحله، تحول و ترجمه نشانه‌ها در دو سپهر نشانه‌ای بررسی می‌شود تا روند دگرگونی معنا از سطح مقاومت معنایی در یادگار زریران به سطح نظم و تثبیت در کارنامه اردشیر بابکان آشکار گردد.

در این پژوهش، مسئله اصلی آن است که چگونه دو متن یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان از رهگذر نشانه‌های کانونی خود، سپهر فرهنگی ایران باستان را بازسازی می‌کنند و چگونه می‌توان این فرایند را به‌طور نظام‌مند براساس نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان تبیین کرد. پرسش بنیادین این است که نشانه‌های کانونی هر یک از این دو متن کدام‌اند و چگونه ساختار معنایی و مرزهای هویتی سپهر فرهنگی را سامان می‌دهند؟ و دیگر آنکه چگونه حرکت از یادگار زریران به کارنامه اردشیر بابکان را می‌توان به‌منزله فرایند ترجمه درونی فرهنگ ایرانی - از دفاع معنایی تا تثبیت نظم فرهنگی - تحلیل کرد؟

دستاورد تازه این پژوهش آن است که حرکت فرهنگ ایرانی از مرحله دفاع معنایی (در یادگار زریران) به مرحله تثبیت نظم فرهنگی (در کارنامه اردشیر بابکان) را به‌عنوان فرایند ترجمه درونی سپهر فرهنگی تبیین می‌کند؛ تحلیلی که بدون اتکای نظری به مدل لوتمان قابل صورت‌بندی دقیق و نظام‌مند نیست.

۱-۱- اهمیت، ضرورت و روش پژوهش

متون کهن ایرانی، همچون کارنامه اردشیر بابکان و یادگار زریران از مهم‌ترین منابع شناخت فرهنگ، هویت، ساختارهای قدرت و جهان‌بینی ایرانیان پیش از اسلام به‌شمار می‌روند. این متون واجد نظام‌های معنایی عمیق و پیچیده‌ای هستند که در بستر تاریخ فرهنگی ایران شکل گرفته‌اند و در قالب عناصر روایی، نمادین و ارزشی بازتاب یافته‌اند. یکی از مهم‌ترین

عناصر معناساز در این متون، نشانه‌های کانونی‌اند؛ نشانه‌هایی که نقش بنیادین در سازمان‌دهی مفهومی متن و تبیین مرزهای هویتی ایفا می‌کنند.

نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان، امکان مشاهده متون را به‌مثابه نظام‌های زنده معنای فراهم می‌کند؛ نظام‌هایی که در آنها، مرز میان خود و دیگری، نه به‌صورت ایستا، بلکه در بستر ترجمه، تنش و بازتعریف مداوم ساخته می‌شود (نک. لوروسو، ۱۴۰۰: ۳۳). با اتکا به این نظریه می‌توان نشان داد که در یادگار زریران، نشانه کانونی «پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین» ساختار تقابلی دین ایرانی / دین خیونی را سامان می‌دهد و فرهنگ ایرانی را در مرحله دفاع معنایی قرار می‌دهد. درحالی‌که در کارنامه اردشیر بابکان، نشانه کانونی «نظم و مشروعیت» ترجمان همان فرهنگ در مرحله تثبیت است؛ جایی که تقابل‌های دینی جای خود را به تقابل‌های سیاسی-کیهانی می‌دهند.

انتخاب یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان بر پایه منطق درونی نظریه سپهر نشانه‌ای صورت گرفته است. این دو متن، دو آرایش متفاوت از سازمان‌یافتگی معنا در فرهنگ ایرانی را نمایندگی می‌کنند: نخست، سپهری که در آن هویت در وضعیت مرزی و در کشاکش با «دیگری» تثبیت می‌شود؛ و دوم، سپهری که در آن معنا در مرکز نهادینه شده و از طریق سازوکارهای ترجمه درونی، نظم فرهنگی را بازتولید می‌کند. بدین‌سان، این پیکره امکان مشاهده پویایی فرهنگ را در حرکت از «دفاع معنایی» به «سامان‌دهی مرکزی» فراهم آورده و تحلیل فرایند تحول سپهر فرهنگی ایران باستان را در یک چارچوب تطبیقی منسجم مهیا می‌سازد.

باتوجه به نبود پژوهشی که خوانش نشانه‌شناختی فرهنگی نشانه‌های کانونی این متون را در پرتو نظریه «سپهر نشانه‌ای» یوری لوتمان دنبال کرده باشد، انجام این تحقیق می‌تواند در پر کردن خلأ موجود در حوزه مطالعات بینارشته‌ای ادبیات، نشانه‌شناسی فرهنگی و ایران‌شناسی سهمی درخور ایفا نماید. افزون بر این، یافته‌های این پژوهش، ظرفیت ارائه الگوهای نظری و تحلیلی برای مطالعات مشابه در حوزه متون کهن فارسی، بازشناسی میراث فرهنگی، و تحلیل سازوکارهای بازنمایی هویت ملی در متون کلاسیک را دارد.

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر خوانش تطبیقی در چارچوب نظریه یوری لوتمان است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و روش تحلیل داده‌ها، کیفی-تطبیقی است. داده‌ها براساس مطالعه متون اصلی و منابع پژوهشی مرتبط گردآوری و سپس در چارچوب

مفاهیم کلیدی لوتمان (سپهر نشانه‌ای، مرز، ترجمه، خود و دیگری، و نشانه کانونی) تحلیل شده‌اند. به این ترتیب، نظریه یوری لوتمان نه در سطح صوری، بلکه در سطح کارکرد تولید معنا و استنتاج فرهنگی به کار رفته است.

۱-۲- پیشینه تحقیق

در چارچوب نشانه‌شناسی فرهنگی و نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان، پژوهش‌های متعددی در ایران انجام شده است؛ با این حال، بررسی انتقادی آثار موجود نشان می‌دهد که بیشتر آنها به طرح کلیات نظری یا کاربرد عمومی مفاهیم نشانه‌شناسی فرهنگی در ادبیات پرداخته‌اند، نه به تحلیل ساختار درونی و نشانه‌های کانونی متون.

الف. کتاب‌ها

نجومیان (۱۳۹۰) در کتاب *نشانه‌شناسی فرهنگ (ی)* مجموعه مقاله‌های نقدهای ادبی، هنری را مورد واکاوی قرار داده است. این مجموعه در بردارنده مقاله‌های ششمین هم‌اندیشی گروه تخصصی نشانه‌شناسی هنر است که به صورت ویژه به رویکردهای نشانه‌شناسی فرهنگ و حضور آن در متن‌های هنری معاصر می‌پردازد. نویسندگان این مجموعه، بر کارکرد نشانه‌ها در نظام‌های فرهنگی و سازوکارهای تولید معنا تأکید دارند، اما مباحث کتاب به تحلیل مصداقی متون کلاسیک ایرانی نمی‌پردازد. شهبازی (۱۳۹۳) در کتاب *نشانه‌شناسی فرهنگی تاریخ ادبیات و تئاتر/ ایران*، ادبیات داستانی و نمایشی ایران را در طی سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰ از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی مورد بررسی قرار می‌دهد. با این تفاوت که رویکرد وی به نشانه‌شناسی فرهنگی، توصیفی و فاقد پیوند مستقیم با مدل سپهر نشانه‌ای لوتمان است. سمنکو (۱۳۹۶) در کتاب *تاروپود فرهنگ* به تحلیل نظریه نشانه‌شناختی یوری لوتمان می‌پردازد. این کتاب در چارچوب تبیین مستقیم نظریه لوتمان، اهمیت دارد و به تحلیل مفاهیم کاربردی این نظریه می‌پردازد؛ اما تحلیل آن بر مبانی نظری متمرکز است و نمونه‌های متنی را شامل نمی‌شود. سجودی (۱۳۹۶) در کتاب *نشانه‌شناسی فرهنگی* یازده مقاله از چهره‌های تأثیرگذار در نشانه‌شناسی فرهنگی از جمله یوری لوتمان و بوریس اوسپنسکی را آورده است. اما این پژوهش بیشتر جنبه ترجمه و گردآوری دارد تا کاربست تحلیلی. پاکتچی (۱۳۹۸) در کتاب *ترجمه بینا نشانه‌ای از نظریه تا کاربرد برگزیده‌ای از مقالات به زبان‌های روسی، انگلیسی، فرانسوی، اسپانیایی و چک* را که در بردارنده مباحث کاربردی در موضوع

ترجمه بینان‌نشانه‌ای است، آورده است. این رویکرد از نظر مفهومی به بحث حاضر نزدیک است، زیرا مفهوم «ترجمه فرهنگی» یکی از مبانی کلیدی در تحلیل سپهر نشانه‌ای است؛ با این حال، پژوهش پاکتچی به عرصه نظریه ترجمه محدود می‌ماند و به تحلیل نشانه‌ای متون ادبی نمی‌پردازد.

ب. مقاله‌ها

مقاله‌های بسیاری با موضوع نشانه‌شناسی فرهنگی به چاپ رسیده است که از آن میان می‌توان به این موارد اشاره کرد: درزی و پاکتچی (۱۳۹۳) در مقاله «نقش ترجمه فرهنگی در مطالعات میان رشته‌ای با تأکید بر الگوهای نشانه‌شناسی فرهنگی» به بیان جایگاه ترجمه فرهنگی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الزامات زبان‌شناختی مطالعات میان‌رشته‌ای و اهمیت بهره‌گیری از مباحث نشانه‌شناسی فرهنگی می‌پردازند. این مقاله با تأکید بر نقش ترجمه فرهنگی در مطالعات میان‌رشته‌ای، جایگاه این مفهوم را در نشانه‌شناسی فرهنگی توضیح می‌دهد و آن را به‌منزله سازوکار اصلی تعامل میان سپهرهای فرهنگی معرفی می‌کند. سرفراز و دیگران (۱۳۹۶) در مقاله «واکوی نظریه فرهنگی «سپهر نشانه‌ای» یوری لوتمان و کاربرست آن در زمینه تحلیل مناسبات میان دین و سینما» به چگونگی این بازنمایی براساس روش نشانه‌شناسی لوتمان در فیلم «هر شب تنهایی» به کارگردانی رسول صدرعاملی می‌پردازند. این مقاله با به‌کارگیری الگوی مرکز و پیرامون، به بازنمایی دین در فیلم‌های ایرانی می‌پردازد. باوجود دقت نظری، تحلیل نویسندگان به سپهر سینمایی محدود است. خزل و دیگران (۱۳۹۸) در مقاله «از طرد تا حذف شدن سیاوش از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی در شاهنامه فردوسی» از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی به تبیین جایگاه سیاوش از دیدگاه خود و دیگری می‌پردازند. این مقاله با اتکا به مفاهیم خود و دیگری، به تحلیل سازوکار فرهنگی مرگ سیاوش پرداخته است. با این تفاوت که چارچوب سپهر نشانه‌ای به‌طور کامل در آن تبیین نشده است. تابش و شفیع‌یون (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل گناهکاری جمشید در آیین زرتشت با رویکرد نشانه‌شناسی فرهنگی» با انتخاب شخصیت جمشید، به نحوه مشروعیت‌زدایی از آیین مهرپرستی و مشروعیت‌زایی و چگونگی تولید معنا در آیین زرتشتی پرداخته‌اند.

ازجمله پژوهش‌های مرتبط با کاربرست نظریه سپهر نشانه‌ای در تحلیل ادبی، مقاله «از سپهر نشانه‌ای لوتمان تا روایت‌شناسی گریماس (مطالعه رمان «جنایت و مکافات» داستایفسکی) گلشیری و دیگران (۱۴۰۳) است. این پژوهش باتکیه بر نظریه سپهر نشانه‌ای

یوری لوتمان و روایت‌شناسی آلژیرداس ژولین گریماس، دگردیسی راسکولنیکف در رمان جنایت و مکافات اثر فئودور داستایفسکی را به‌مثابه عبور از مرز «دیگری» به «خود» تحلیل می‌کند. نویسندگان با تطبیق مفهوم رخداد در سپهر نشانه‌ای با تغییر وضعیت در الگوی گریماسی، نشان می‌دهند که دگردیسی شخصیت اصلی از رهگذر نقض هنجار و عبور از مرزهای معنایی شکل می‌گیرد. اهمیت این مقاله در پیوند نظام‌مند میان نظریه لوتمان و روایت‌شناسی و تبیین رخداد به‌مثابه گذار هنجاری است. با این حال، تمرکز آن عمدتاً بر تقابل ایدئولوژیک در بستر فرهنگ روسی است و سازوکارهای ترجمه و انتقال فرهنگی میان سپهرهای مستقل را به‌صورت مستقل و نظام‌مند واکاوی نمی‌کند؛ امری که پژوهش حاضر در پی بسط و تعمیق آن در متون بنیادین ایران باستان است.

این پژوهش‌ها هرچند در ایجاد پیوند میان نشانه‌شناسی فرهنگی و متون ایرانی گامی مؤثر برداشته‌اند؛ اما عمدتاً بر تحلیل مضمون و تقابل‌های دوگانه متمرکز بوده و از ظرفیت نظریه سپهر نشانه‌ای برای تبیین ساختارهای درونی فرهنگ ایرانی بهره کامل نگرفته‌اند. بررسی تطبیقی آثار موجود نشان می‌دهد که تاکنون تحلیل نشانه‌های کانونی و سازوکارهای معنایی در متون پهلوی، به‌ویژه در دو اثر بنیادین یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان، از منظر نظریه لوتمان انجام نشده و به پرسش‌های بنیادین «چگونه معنا در سپهر فرهنگی ایران باستان تولید و بازتولید می‌شود؟» یا «نشانه‌های کانونی چگونه مرزهای هویتی را درون سپهر سامان می‌دهند؟» پاسخ داده نشده است. پژوهش حاضر کوشیده است با بهره‌گیری از مدل نظری لوتمان و با تمرکز بر مفاهیم سپهر نشانه‌ای «مرکز»، «مرز»، «پیرامون»، «ترجمه» و «انفجار فرهنگی»، جایگاه نشانه‌های کانونی را در شکل‌دهی به سپهر فرهنگی ایران باستان در دو متن یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان تبیین کند و خلأ پژوهشی موجود را در زمینه تحلیل نشانه‌شناختی این متون پر نماید.

۲- مبانی نظری پژوهش

۲-۱- نشانه‌شناسی فرهنگی

نشانه‌شناسی فرهنگی که در دهه‌های پایانی قرن بیستم در مکتب تارتو-مسکو و با آثار یوری لوتمان و همکارانش شکل گرفت، بر این اصل استوار است که فرهنگ، نظامی از نشانه‌ها است؛ نظامی که به‌واسطه آن، معنا تولید، رمزگذاری، ذخیره و بازتولید می‌شود. در این نگاه، هر

فرهنگ را می‌توان چون متنی کلان تلقی کرد که دارای ساختار درونی، منطق نشانه‌ای، قوانین ترجمه و مرزبندی‌های خودویژه است (نک. لوتمان، ۱۳۹۷: ۱۹). یوری لوتمان در نظریه خود، به‌ویژه در آثار شاخصی چون *ساختار متن هنری*، *فرهنگ و انفجار*، مفاهیمی را بنیاد می‌نهد که امکان مطالعه عمیق‌تر متون در سطح ساختار فرهنگی آنها را فراهم می‌کند. از مهم‌ترین این مفاهیم، می‌توان به سپهر نشانه‌ای^۱ و نشانه‌های کانونی اشاره کرد.

۲-۲- سپهر نشانه‌ای

نظریه «سپهر نشانه‌ای» یوری لوتمان یکی از بنیادی‌ترین چارچوب‌های نظری در فهم فرایندهای فرهنگی به‌مثابه نظام‌های معناساز است. سپهر نشانه‌ای زمینه‌ای فراگیر برای پدیداری معنا، پویایی مرزهای فرهنگی، تعامل میان متون و فرایندهای ترجمه فرهنگی است «سپهر نشانه‌ای فضای نشانه‌ای است که بیرون از آن نشانی غیرممکن است» (لوتمان، ۱۳۹۶: ۲۲۱). سپهر نشانه‌ای این امکان را فراهم می‌آورد که متون را تنها مجموعه‌ای از روایت‌ها ندانیم بلکه آنها را همچون نظام‌هایی خود بسنده از رمزگان‌های فرهنگی، مرزها و نظام‌های تولید معنا تحلیل کنیم «سپهر نشانه‌ای، آن فضای نشانه‌شناختی است که فرایند نشانی، شامل کنش و تغییر نشانه‌ها را تعیین می‌کند. این فضا محل قرارگرفتن فرهنگ و زبان است. به اعتقاد لوتمان بیرون از سپهر نشانه‌ای نه ارتباط وجود دارد و نه زبان» (لیونگر، ۱۳۹۶: ۱۲۷).

سپهر نشانه‌ای، نظامی پویا از زبان‌ها و نشانه‌هاست که امکان تولید، انتقال و دریافت معنا را فراهم می‌کند. این سپهر دارای ساختاری چندلایه است؛ برخی بخش‌ها در هسته (مرکز) و برخی دیگر در حاشیه قرار دارند. در سپهر نشانه‌ای، هیچ متنی خارج از زمینه و ارتباط با سایر متون و رمزگان نیست. سپهر نشانه‌ای از سه ویژگی اساسی برخوردار است: (۱) دوگانگی مرکز و حاشیه: مرکز، محل رمزگان‌های تثبیت شده و فرهنگ مسلط است درحالی‌که حاشیه فضای نوآوری و خلاقیت است (نک. سرفراز، ۱۳۹۳: ۲۹۲). (۲) مرز: مرز جایی است که تبادل میان زبان‌ها و رمزگان‌های مختلف صورت می‌گیرد و از این طریق، امکان ایجاد معناهای جدید فراهم می‌شود. مرزهای یک متن (حدود معنایی آن) از اهمیت زیادی برخوردارند. مرز خطی است که دو سوی جدا از هم را در خود دارد. آنچه در درون آن است درونی و جزئی از هویت

1. semiosphere

آن مرز است و آنچه فراتر از مرز است بیرونی و بیگانه است (نک. سرفراز و دیگران، ۱۳۹۶: ۸۷). «تقسیم بین مرکز و پیرامون نشان از این واقعیت است که نفوذ به فضای نشانه‌ای فرهنگ، از طریق مرزها امکان‌پذیر است» (سیمینکو، ۱۳۹۶: ۵۹). مرزها دوزبانه هستند. ویژگی دوزبانه بودن مرزها، باعث خلق گفت‌وگو با کنار هم قرار دادن امر بیگانه و امر آشنا، شده و هویت‌ساز است.

۳) فرآیندهای ترجمه‌پذیری فرهنگی: ترجمه‌پذیری فرهنگی به معنای انتقال معانی از یک زبان یا رمزگان به زبان دیگر، ابزار اصلی سپهر نشانه‌ای است. فرآیند ترجمه اغلب به بازتولید، تغییر یا بازآفرینی معنا می‌انجامد. ترجمه، نه فقط در معنای زبانی بلکه به‌عنوان فرآیند انتقال معانی میان رمزگان‌ها، یکی از ابزارهای اصلی معناکاوی است. «ترجمه و ترجمه کردن مفاهیمی هستند که با فرهنگ‌های فعال ملازمت و همراهی دارند» (تورپ، ۱۳۹۸: ۱۶۷). یوری لوتمان معتقد است که هر متن، بخشی از سپهر نشانه‌ای گسترده‌تر است و نمی‌توان آن را جدا از زمینه فرهنگی، تاریخی و نشانه‌شناختی آن تحلیل کرد. تحلیل متن در این چارچوب به معنای کاوش در روابط متقابل میان متن، رمزگان‌ها و محیط فرهنگی آن است. متن، مدل کوچک شده از فرهنگ است که نشانه‌های موجود در سپهر نشانه‌ای را در ساختار خود بازنمایی می‌کند

رشد و گسترش فرهنگ بشری مرهون این روابط بینامتنی است. بدون این روابط، پیوند انسان با جوامع انسانی و میراث نشانه‌ای از دست خواهد رفت. یک متن وارث تمام متن‌های پیش از خود است و تجربه متن‌ها، در واقع تجربه تمام جهان نشانه‌ای انسان است. ... هر متنی بر پایه متن دیگر بنا شده است (نامور مطلق، ۱۳۹۰: ۹۶).

بوگوسلاف زیلکو (Boguslaw zylko) سپهر نشانه‌ای را مبتنی بر گذر از تحلیل ایستا به تحلیل پویا می‌داند «جابه‌جایی از درک فرهنگ به‌مثابه مجموعه‌ای از نظام‌های الگودهنده اولین و دومین به مفهوم سپهر نشانه‌ای، جابه‌جایی از اندیشیدن ایستا به اندیشیدن پویا نیز هست» (Zylko, 2001: 400). سپهر نشانه‌ای همچون یک ارگانیزم زنده عمل می‌کند که قوانین درونی خود را دارد. در درون این سپهر بخش‌های مختلف از مرکز تا حاشیه با درجات گوناگون معنا، قدرت رمزگذاری و موقعیت‌ساختاری دارند.

۲-۳- نشانه‌های کانونی

در هر فرهنگ، برخی نشانه‌ها در جایگاه «مرکزی» یا «هسته‌ای» قرار می‌گیرند. این نشانه‌ها دارای بار ارزشی بالایی هستند؛ به‌صورت مکرر در متون فرهنگی بازتولید می‌شوند و عملکردی هویت‌ده، انسجام‌بخش و دفاعی دارند «فرهنگ سازوکاری انسجام‌بخش و ساختاری است که در تقابل با نه‌فرهنگ هویت یافته و تعریف می‌شود» (سرفراز و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۳). نشانه‌های کانونی از طریق تکرار، تقابل با نشانه‌های پیرامونی و رمزگذاری درونی، نظام معنا را تثبیت و بازتولید می‌کنند. یکی از بنیان‌های نظریه یوری لوتمان، تفکیک میان «خود» و «دیگری» در سطح نشانه‌ای است. فرهنگ به‌مثابه ساختاری معنای، همواره در حال ترسیم مرز میان آنچه «خود» تلقی می‌شود (مرکز، مشروع، هویت‌ساز) و آنچه «دیگری» است (پیرامون، تهدید، بیگانه) است. نشانه‌های کانونی در مرکز این مرزبندی قرار می‌گیرند و همچون نگهبانان هویت فرهنگی عمل می‌کنند. از این منظر، مطالعه این نشانه‌ها ما را به شناخت مرزهای معنایی فرهنگ هدایت می‌کند.

از دیدگاه لوتمان، متون فرهنگی مانند حافظه جمعی عمل می‌کنند. نشانه‌های کانونی، هسته این حافظه‌اند. هر بار که فرهنگی در موقعیتی بحرانی قرار می‌گیرد، این نشانه‌ها به‌منزله ذخایر معنایی احضار می‌شوند تا انسجام و استمرار معنا را تضمین کنند. بررسی کارکرد این نشانه‌ها در متونی با بافت تاریخی متفاوت، می‌تواند نشانگر نوعی تداوم فرهنگی در بستر تغییرات تاریخی باشد. حافظه جمعی به مفهوم نهادینه سازی و نگهداری خاطرات مشترک در جامعه است.

حافظه فرهنگی همه‌زمانی است و تقسیم زمانی به گذشته، حال و آینده را به چالش می‌کشد، زیرا حافظه نقش فعالانه‌ای در ایجاد متون تازه ایفا می‌کند و بدین ترتیب، گذشته در فرهنگ واقعاً نگذشته است، بلکه همیشه آنجاست. لذا اصولاً فرهنگ نمی‌تواند گذشته‌اش را تکرار کند. زیرا آن را دائماً از نو می‌سازد (سمنکو، ۱۳۹۶: ۱۱۶).

۳- بحث و بررسی

در نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان، نشانه‌های کانونی به آن دسته از نشانه‌ها اطلاق می‌شود که در مرکز سپهر نشانه‌ای یک فرهنگ قرار دارند. این نشانه‌ها بالاترین ارزش معنایی، هویتی و کارکردی را در سازمان‌دهی و تولید معنا دارند. نشانه‌های کانونی هم جهت‌دهنده گفتمان فرهنگی‌اند و هم نقش «هسته معنایی» را در نظام تقابلی خود/دیگری ایفا می‌کنند.

نشانه‌های کانونی با مفاهیمی چون هویت، فرهنگ ملی، مشروعیت، قدرت، دین، نظم اجتماعی و تاریخ فرهنگی پیوند خورده‌اند.

فرهنگ، دارای یک سپهر نشانه‌ای است؛ یعنی کلیتی که در آن معنا تولید، باز توزیع و دگرگونی می‌یابد. «آنچه ما در این جا از فرهنگ مدنظر داریم، چیزی نیست جز نظامی از رمزگان‌ها بر پایه قراردادهای نشانه‌ای که اعضای یک جامعه در آن مشترکند» (پوسنر، ۱۳۹۰: ۳۲۳). در سپهر نشانه‌ای فرهنگ، نشانه‌ها به شکل نامتقارن توزیع می‌شوند: برخی در مرکز جای دارند (نشانه‌های کانونی)؛ برخی در پیرامون و برخی در مرزهای فرهنگی یا حتی خارج از سپهر نشانه‌ای (نشانه‌های بیگانه). نشانه‌های کانونی دقیقاً همان‌هایی‌اند که خود (self) فرهنگی را تعریف و تثبیت می‌کنند «ساختار سپهر نشانه‌ای هم عین دیگر سیستم‌ها و نظام‌های نشانه‌ای و بر مبنای نسبت نامتقارن بین مرکز (هسته) و حاشیه (پیرامون) استوار است. هسته با نظام یافته‌ترین سیستم‌ها اشغال شده است و حاشیه نیز جایگاه کمتر نظام یافته‌هاست» (سمنکو، ۱۳۹۶: ۱۳۳).

نشانه‌های کانونی چند کارکرد اساسی دارند: (۱) این نشانه‌ها، مؤلفه‌های بنیادین هویت فرهنگی را می‌سازند. مفاهیمی چون «خرد»، «فره ایزدی»، «آزادگی»، «دین» و ... در فرهنگ‌های گوناگون. (۲) نشانه‌های کانونی همچون ابزار سامان‌دهی معنا عمل می‌کنند؛ به گونه‌ای که دیگر نشانه‌ها نسبت خود را با این کانون‌ها مشخص می‌سازند. (۳) نشانه‌های پیرامونی یا حتی بیگانه به واسطه نسبتشان با نشانه‌های کانونی ارزش‌گذاری می‌شوند. (۴) گفتمان فرهنگی غالب، در اغلب موارد با تکیه بر بازتولید معنایی نشانه‌های کانونی است که خود را بازتولید می‌کند. (۵) فرهنگ‌ها در تعامل با یکدیگر ناگزیرند عناصر بیگانه را ترجمه فرهنگی کنند «ترجمه بینانسان‌های در قالب روابط بین دو سپهر نشانه‌ای و انتقال از وضع دگرنشانه‌ای به درونی‌سازی نشانه است» (پاکتچی، ۱۳۹۸: ۷). نشانه‌های کانونی در این فرایند نقش راهبردی دارند. اگر نشانه‌های بیگانه هم‌ارز معنایی نشانه‌های کانونی باشند جذب می‌شوند و گرنه طرد شده و بازتفسیر می‌شوند.

در سپهر فرهنگی یادگار زریران، کانون معنا نه صرفاً «دین زرتشتی» بلکه قرائت ایرانی از دین است. دین در این متن، بازنماینده هویت فرهنگی و نظم معنایی ایران‌ویج است. اساس تقابل اصلی در متن بر محور دفاع از دین بهی است. ارجاسپ خواهان آن است که گشتاسپ و درباریان از دین بهی روی گردان شوند و به آیین تورانیان بگردند. «شنیدم که شما بغان این

دین ویژه مزدیسنان را از هرمزد پذیرفتید ... بیک (ولی) اگر شما بغان پسندید این دین ویژه هلید، با ما هم کیش شوید، پس به خدایی (= پادشاهی) تان پرستیم، پس تان دهیم سال به سال. بس سیم اُ بس گاه شهر یاری» (یادگار زریران، ۱۴۰۲: ۴۷). در ادامه نامه، ارجاسپ زبان به تهدید می‌گشاید «اگر این دین بنهلید اُ با ما هم کیش نشوید، پس شما را بر رسیم، خوید خوریم اُ خشک سوزیم اُ چهار پای اُ دو پای از شهر (= کشور) برده گیریم اُ پس شما را به بندگران اُ دشواری کار فرماییم» (همان: ۴۸). خیونان نماینده «دیگری فرهنگی» اند که خوانشی دگرگونه از دین عرضه می‌کنند؛ خوانشی که درون سپهر ایرانی ناممکن و نابهنجار تلقی می‌شود. این وضعیت نشان‌دهنده عملکرد مرز سپهر نشانه‌ای است. زریر، برادر گشتاسپ، پس از آگاهی یافتن از خواسته ارجاسپ، از گشتاسپ می‌خواهد او نامه ارجاسپ را پاسخ دهد: «نخست، نه ما این دین ویژه را هلیم اُ نه با شما هم کیش شویم. اُ این دین ویژه را از هرمزد پذیرفتیم اُ بنهلیم، بیک (= ولی) شما را ددیگر ماه انوش خوریم» (همان: ۴۹). دیگر پهلوانان و اطرافیان گشتاسپ هر یک به گونه‌ای آمادگی خود را برای جنگیدن و جان فدا کردن اعلام می‌دارند: «پس آن پاد خسرو پارسای مزدیسنان شود اُ گوید که: چه من فردا روز شوم، اُ اوژنم (= کشم) با نیروی خویش خیون ۱۴ بیور» (همان: ۵۹). مرز در یادگار زریران جایی است که معنا از «خود ایرانی» به «دیگری خیونی» ترجمه نمی‌شود، بلکه با مقاومت روبه‌رو می‌شود. این مقاومت، سازنده مرکز معناست. از این‌رو، «پایداری در برابر تحریف دین» نشانه‌ای کانونی می‌شود که سایر نشانه‌ها حول آن سازمان می‌یابند و نظام معنایی را یکپارچه می‌سازند. در این نظام، هرگونه ترجمه یا عبور از مرز، نوعی خطر فروپاشی فرهنگی تلقی می‌شود. بدین ترتیب، مرز نه محل عبور، بلکه محل دفاع از هویت فرهنگی است.

در سپهر فرهنگی کارنامه اُردشیر بابکان، مرکز معنا از سطح مقاومت به سطح بازسازی و سامان‌دهی فرهنگی ارتقا یافته است. نشانه کانونی کارنامه اُردشیر بابکان «نظم کیهانی و مشروعیت قدرت» است که به منزله اصل وحدت‌بخش تمام رمزگان‌ها عمل می‌کند: رمزگان اخلاقی، سیاسی، دینی و اسطوره‌ای. براساس مدل لوتمان، این سپهر نشانه‌ای از مرزهایی چندلایه برخوردار است: مرز میان هرج و مرج و نظم، مرز میان قدرت مشروع و نامشروع، و مرز میان سلوک شخصی و نظام کیهانی. حرکت اُردشیر از آشوب به نظم، معادل حرکت از پیرامون به مرکز سپهر نشانه‌ای است. اُردشیر مأموریت دارد همه ایران را یکپارچه کند و از حالت ملوک‌الطوایفی خارج کند. در کارنامه اُردشیر بابکان، یکپارچه‌سازی ایران شهر مأموریت

تاریخی اردشیر معرفی می‌شود. او نه تنها شاه، بلکه سامان‌دهنده نظم ایرانی و احیاگر مرزهای ایران شهر است. «پس از مرگ اسکندر رومی، ایران شهر دوسد و چهل کدخدا بود»^(۱) «کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۸۶: ۳». «پس از آن چون هرمزد (نوه اردشیر و فرزند شاپور) به خداوندی رسید همگی ایران شهر باز به یک خدایی توانست آوردن و سر خدایان (ملوک الطوائفی) کسته کسته را، هرمزد به فرمان برداری آورد» (همان: ۱۳۵). هرچه کنش قهرمان به قانون اهورایی و نظم کیهانی نزدیک‌تر می‌شود، فرایند ترجمه فرهنگی درون سپهر نشانه‌ای انسجام بیشتری می‌یابد؛ بدین معنا که دیگران در نظم فرهنگی نو جذب می‌شوند. مرز در یادگار زریران بسته و تدافعی است؛ اما در کارنامه اردشیر بابکان پویا و جذب‌کننده است. جایی برای ترجمه دیگر رمزگان‌ها و همسان‌سازی با مرکز مشروعیت.

جدول ۱- مقایسه تطبیقی: کارکرد نشانه‌های کانونی در سامان‌دهی مرزها

جنبه	یادگار زریران	کارنامه اردشیر بابکان
نشانه کانونی	پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین	نظم کیهانی و مشروعیت قدرت
نوع مرز	بسته، تدافعی، مقاومت در برابر ترجمه	باز، جذب‌کننده، ترجمه‌محور
کارکرد فرهنگی	حفظ هویت آیینی و جلوگیری از انحراف معنایی	ایجاد نظم فرهنگی نو و مشروعیت‌بخشی به قدرت
الگوی معنایی	تقابل خود/ دیگری	هم‌نشینی خود/ دیگری در نظام نو
فرایند معنا	تثبیت و تداوم	بازسازی و گسترش

۳-۱- فرایند معنازایی در سپهر نشانه‌ای یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان

در یادگار زریران، سپهر فرهنگی بر محور یک تنش بنیادین میان دو نظام معنایی شکل می‌گیرد: دین زردشتی در حال تثبیت، و دین خیونی کهن. این تنش همان نقطه زایش معنا در منطق لوتمان است. از منظر سپهر نشانه‌ای، مرز در این متن نه خطی ثابت، بلکه میدان کنش است؛ جایی که معنا از برخورد دو نظام رمزگان زاده می‌شود.

در این میدان، نشانه کانونی «پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین» نه صرفاً مضمون محوری، بلکه عامل تنظیم‌کننده جریان معنا است. این نشانه، تمام شبکه نشانه‌ای متن را در دو سطح سامان می‌دهد: در سطح درونی سپهر، معنا از مرکز (حقیقت زردشتی) به پیرامون

دفاع پهلوانان و جامعه) ترجمه می‌شود. پهلوانان حاملان ترجمه فرهنگی‌اند؛ آنان رمزگان دینی را به رمزگان حماسی تبدیل می‌کنند تا سپهر بتواند خود را در برابر دیگری حفظ کند. پس آن فرشاورد، پسر گشتاسپ شاه شود آ گوید که: چه امن فردا روز شوم آ اوژنم با نیروی خویش ۱۳ بیور ... پس آن یل اسفندیار شود آ گوید که: چه من فردا روز شوم، به فر هر مزد آ دین مزدیسان آ جان شما بغان سوگند خورم که زنده هیچ خیون بنهلم از آن رزم (یادگار زریران: ۱۴۰۲: ۶۰).

بستور، فرزند زریر، بآنکه کودکی هفت‌ساله است پس از کشته شدن پدرش از گشتاسپ می‌خواهد که با رفتن او به میدان جنگ موافقت کند «مرا اسپ زین سازید تا من شوم آ رزم ایرانیا آن بینم. واسپور گشتاسپان بینم، آن تهم سپاهبد نیو، زریر، پدرم را (همان: ۶۷). پهلوانی و جنگاوری در یادگار زریران، جایگاه نمادین و کانونی دارد؛ زیرا در خدمت ارزش‌های مرکزی تعریف می‌شود. از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی، پهلوان نماینده «خود فرهنگی متعالی» است که در برابر تهدید «دیگری» می‌ایستد. وفاداری به دین و پادشاه رمز تثبیت هویت در برابر دیگری است. در یادگار زریران، شاه و دین به‌طور هم‌زمان در برابر حمله دشمنان از درون معنا می‌یابند. یادگار زریران نظام معنایی ایرانی-زرتشتی را بازتاب می‌دهد؛ نظمی که در آن دین، شاه مشروع، پهلوانی و وفاداری در پیوندی جدایی‌ناپذیر، فرهنگ را از بی‌نظمی و تهدیدات خارجی و داخلی حفاظت می‌کنند. در سطح برونی سپهر، نامه ارجاسپ به گشتاسپ و پاسخ گشتاسپ به او هر دو در رمز معنا شکل می‌گیرد؛ گفت‌وگویی که باوجود شکست خیونان، به گسترش سپهر ایرانی می‌انجامد. براساس منطق لوتمان، این فرایند همان «ترجمه فعال» است:

مرز نشانه‌شناختی بین سپهرها، برابند ترجمه‌های مستمر دوزبانه میان آنهاست؛ صافی‌هایی که سپهرها با گذراندن تولیدات سپهرهای دیگر از خلال آن، نامتن را به زبان خود ترجمه می‌کنند و آنچه را بیرون از یک سپهر نشانه‌ای معین قرار دارد، درونی می‌سازند. «بسته بودن» یک سپهر نشانه‌ای، خود به‌واقع حاکی از آن است که نمی‌تواند با متن‌های دگر نشانه‌ای یا با نامتن‌ها در تماس قرار گیرد، جز آنکه از خلال آن صافی‌ها و از خلال ترجمه باشد (پاکتچی، ۱۳۹۸: ۷).

فرهنگ ایرانی از طریق مقاومت در برابر رمزگان بیگانه، معنا را از آن ترجمه می‌کند و در قالب خودی بازمی‌سازد. در نتیجه، یادگار زریران نه تنها متنی حماسی، بلکه مدلی از کنش

ترجمانی فرهنگ است؛ متنی که نشان می‌دهد چگونه سپهر ایرانی با حفظ مرز، دیگری را به ماده خام معنا بدل می‌کند.

در *کارنامه اردشیر بابکان*، سپهر نشانه‌ای وارد مرحله دوم تحول خود می‌شود. در این متن، مرز دفاعی جای خود را به مرز سازمان‌دهنده می‌دهد؛ زیرا دیگری فرهنگی، بیرونی نیست، بلکه درون سپهر است: آشوب، فتنه، و بی‌نظمی در ساختار جامعه. در اینجا نشانه کانونی «نظم کیهانی و مشروعیت قدرت» نه صرفاً مفهومی سیاسی، بلکه عامل تبدیل تنش به توازن نشانه‌ای است. در این سپهر، حرکت معنا از مرکز به پیرامون و بالعکس بدین صورت رخ می‌دهد: (۱) از مرکز به پیرامون: اردشیر با بهره‌مندی از فرّه ایزدی، معنا را از مرکز قدسی فرهنگ دریافت می‌کند و آن را به پیرامون (جامعه انسانی) ترجمه می‌کند. فرّه از برجسته‌ترین نشانه‌های کانونی متن است که نشانه مشروعیت الهی پادشاهی اردشیر به‌شمار می‌رود. «فره‌مندی در ایران باستان مجوز شهریاری بود» (واحد دوست، ۱۳۸۷: ۴۵۰). «اگر یزدان فرّه ایران‌شهر به یاری ما رسد به بوختیم»^(۲)، به نیکویی و خوبی دهیم» (*کارنامه اردشیر بابکان*، ۱۳۸۶: ۲۹). زمانی که اردوان از گریز اردشیر به همراه کنیزک آگاهی می‌یابد برای آنکه بتواند از شورش او جلوگیری کرده و قیام او را در نطفه خفه کند، بلافاصله با سپاهیان خود در پی او حرکت می‌کند. پس از طی مسافتی بسیار به مکانی می‌رسند که راه پارس از آنجا می‌گذرد. اردوان از مردم آنجا می‌پرسد دو سوار را ندیدید که از این سوی بگذرند؛ آنها پاسخ می‌دهند بامدادان به گاه تیغ کشیدن خورشید دو سوار چون باد از اینجا گذشتند درحالی‌که قوچی بسیار ستبر از پس ایشان می‌دوید. «ایشان <را> قوچی بسیار ستبر از پس همی‌دوید که از آن نیکوتر بودن نشایست» (همان: ۳۹). اردوان به لشکریان خود فرمان حرکت داد. چون به دیگر جای رسیدند دوباره اردوان از مردم آنجا پرسید که آن دو سوار چه زمانی از اینجا عبور کردند؛ آنها در پاسخ گفتند نیمروز چون باد به سرعت رفتند درحالی‌که قوچی، پهلو و همبر آنها حرکت می‌کرد. اردوان از شنیدن دوباره نام قوچ متعجب شده و از وزیر خود دلیل حضور آن قوچ را جویا می‌شود. وزیر می‌گوید آن فرّه خدایی و کیانی است و هنوز به اردشیر نرسیده است باید به سرعت برویم که اگر آن فرّه به او برسد، هیچگاه دست ما به او نخواهد رسید. «اردوان <را> شگفت سهست»^(۳) و گفت که انگار که سوار دوگانه <است> بهش نرسیده بیاید که بسواریم، شاید که پیش <از آن> که آن فرّه بهش رسد، شایم گرفتن» (همان: ۳۹-۴۱). بلافاصله سپاهیان به شتاب حرکت می‌کنند به گونه‌ای که هفتاد فرسنگ را در یک روز طی

می‌کنند. در راه کاروانی را می‌بینند. اردوان از آنها می‌پرسد: آن دو سوار را در کجا دیدید؟ آنها می‌گویند میان شما و آن دو، سی فرسنگ راه است. اما ما در شگفتیم

که یکی از ایشان سواران، قوچی بس بزرگ و چابک با او بر اسب نشسته بود. اردوان از دستور پرسید که آن قوچش که با او به اسب [بود] چه نماید؟ دستور گفت که انوشه باشید اردشیر فره کیان بهش رسید به هیچ چاره گرفتن نتوان، پس خویشتن و سواران رنجه مدارید و اسبان مرنجانید و تباہ مکنید (کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۸۶: ۴۲ - ۴۳).

فره در *کارنامه اردشیر بابکان*، مرز میان مشروعیت و نامشروعیت، سیاسی-اخلاقی است، اردشیر باتکیه بر فره ایزدی، راستی، دینداری و دادگری، خود را در موقعیت پادشاه مشروع قرار می‌دهد «چهار ماه هر روز کارزار و زنش^(۴) بسیار بود اردوان از کسته کسته^(۵) چون از ری، دماوند، دیلمان و پتسخوارگر^(۶) سپاه و آخور خواست. از آن چون خره^(۷) کیان با اردشیر بود اردشیر پیروزی یافت» (همان: ۴۹). در نظام اشکانی، پادشاه به‌طور مطلق وارث فره ایزدی محسوب نمی‌شد؛ بلکه شاهنشاه باید مورد تأیید اشراف و خاندان‌های بزرگ قرار می‌گرفت. بنابراین برخلاف دوران هخامنشی که فره ایزدی تنها در شخص شاه متمرکز بود، در دوران اشکانی، فره به‌صورت پراکنده میان خاندان‌های مختلف جای می‌گرفت. این امر باعث می‌شد که فره ایزدی دیگر یک نظام نشانه‌ای مرکزی نباشد؛ بلکه بیشتر به یک باور محدود در میان زرتشتیان تقلیل یابد. بر این اساس فره ایزدی از یک اصل کلان فرهنگی به یک نشانه خرده فرهنگی در گفتمان اشراف زرتشتی تبدیل شد. در منابع روایی ساسانی مانند *کارنامه اردشیر بابکان*، اردشیر با احیای فره ایزدی، آن را از یک نشانه در حاشیه به یک ابزار مشروعیت‌بخش مرکزی تبدیل کرد. اردشیر بابکان نماد بازگشت کلان فرهنگ ایرانی است. او با غلبه بر اشکانیان، نظام تمرکزگرای شاهنشاهی را احیا می‌کند و فره ایزدی را از حاشیه خارج کرده و دوباره در مرکز قدرت قرار می‌دهد. از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی، اردشیر بابکان یک کنشگر نشانه‌ای است.

این ترجمه، کنش فرهنگی نظم‌بخش است؛ مرزی که در یادگار زیران تدافعی بود، اکنون به ابزاری برای سازمان‌دهی درون فرهنگ تبدیل می‌شود. (۲) از پیرامون به مرکز: شورش‌ها و فتنه‌ها، نیروهای پیرامونی‌ای هستند که از طریق فروکاستن در نظم اردشیر، به مرکز ترجمه می‌شوند «سپاه کرم بیرون آمد و راه و گذر ایدون بگرفت که هیچ کس از سپاه اردشیر بیرون شدن و خوردن خویش و پتخوی^(۸) ستوران آوردن، نه شایست» (همان: ۶۳). فرهنگ در این مرحله توان جذب «دیگری درونی» را دارد و به تعبیر لوتمان، به «فرهنگ خودبازتابنده» بدل

می‌شود. در نتیجه، کارنامه‌ی اردشیر بابکان نماد مرحله‌ای است که در آن فرهنگ ایرانی از وضعیت واکنشی به وضعیت کنشی می‌رسد؛ فرهنگ دیگر تنها از طریق مقاومت زنده نیست، بلکه از طریق سازمان‌دهی معنا در درون خود به حیات ادامه می‌دهد.

تفاوت دو متن در نوع کارکرد مرز و مسیر ترجمه‌ی فرهنگی است: در یادگار زریران، مرز، فعال و تدافعی است و فرهنگ، معنا را از طریق تنش با دیگری تولید می‌کند (فرایند ترجمه از بیرون به درون). در کارنامه‌ی اردشیر بابکان، مرز درونی و سازمان‌دهنده است و فرهنگ، معنا را از درون بازتولید می‌کند (فرایند ترجمه از درون به درون). از این رهگذر، می‌توان گفت سپهر فرهنگی ایران باستان در این دو اثر از مرحله‌ی مقاومت معنایی به مرحله‌ی خودسامان‌دهی فرهنگی گذر می‌کند. این تحول، همان چیزی است که لوتمان از آن با عنوان پویایی سپهر معنا و خودتحول‌گری فرهنگ یاد می‌کند.

در نتیجه، نشانه‌های کانونی در دو اثر تنها به واسطه‌ی نظریه‌ی سپهر نشانه‌ای قابل درک‌اند؛ زیرا آنچه در این آثار جریان دارد، صرفاً تقابل مفهومی دین/ بی‌دینی یا نظم/ آشوب نیست، بلکه حرکت معنا از یک وضعیت فرهنگی به وضعیت دیگر است؛ حرکتی که بدون مدل لوتمان (مرز، ترجمه، مرکز و پیرامون) قابل تبیین علمی نیست.

نشانه‌ی کانونی، مرز را میدان ترجمه‌ی عملی می‌داند «سپهر نشانه‌ای با هر وسعتی که برای آن در نظر بگیریم، براساس تعریف مرزهای درونی و بیرونی آن، ارگانسیم عظیم ترجمه‌ای است» (پاکتچی، ۱۳۹۸: ۸). مرز محل مناظره، آزمون و بازتعریف «چه بودن دین ایرانی» است؛ مرز، مولد معناست. هنگامی که نمادها و رفتارهای «خیونان» وارد متن می‌شود، سازوکار ترجمه فعال می‌شود: عناصر بیگانه یا طرد می‌شوند (در صورتی که معیارهای هنجاری را نقض کنند) یا - چنانچه قابلیت بومی شدن داشته باشند - تبدیل به عناصر پیرامونی پالایش شده می‌شوند. پهلوانان نقش عاملان ترجمه را بازی می‌کنند: پیام دینی مرکزی را به قالب کنش‌های پهلوانی ترجمه می‌کنند تا برای جامعه قابل فهم و مقبول شود. نشانه‌ی کانونی، توان جذب برخی نمادهای بیگانه را دارد؛ این جذب اما مشروط است و همراه با بازمرزگذاری (re-semanticization) یعنی وقتی نمادی پذیرفته می‌شود، معنا و کارکرد آن دگرگون می‌شود تا در خدمت نظم مرکزی جدید قرار بگیرد.

در یادگار زریران، نشانه‌ی کانونی عمل «تثبیت سپهر از طریق مقاومت و ترجمه‌ی فعال دیگری» را انجام می‌دهد؛ این فرایند مبین آن است که معنا در متن از دل فرایندهای مرزی و

ترجمه‌ای که لوتمان آنها را کلیدی می‌داند تولید می‌شود؛ بنابراین نمی‌توان صرفاً با اشاره تاریخی به مضمون دین، این نشانه را کشف کرد؛ باید مکانیزم‌های تولید معنا را ترسیم کرد. نشانه کانونی در *کارنامه اردشیر بابکان*، نقش «سامان‌دهنده داخلی» را بازی می‌کند: تبدیل مرز از مکان دفاع به سازوکار سازمانی درون سپهر. این تغییر فرایندی را تنها وقتی می‌توان توضیح داد که سازوکارهای لوتمان مرکز به پیرامون و ترجمه از مرکز به پیرامون را پیاده کنیم؛ در غیر این صورت، تحلیل به توصیف کلی «مشروعیت‌سازی» تقلیل می‌یابد. مقایسه فرایندی دو نشانه و شواهد انتقال سپهر (پویایی معنایی) نشان می‌دهد که نوع ترجمه و جهت جریان معنا در یادگار زریران، از خارج به درون است؛ دیگری بیرونی آزموده می‌شود، ترجمه یا طرد می‌گردد و در *کارنامه اردشیر*، ترجمه غالباً از مرکز به پیرامون است؛ مرکز قدرت معنا را تولید می‌کند و به پیرامون تحمیل یا عرضه می‌کند. کارکرد مرز در یادگار زریران، نقش فعال دفاعی و آزمونی را دارد. در *کارنامه اردشیر بابکان*، مرز نقش تنظیم‌کننده و نهادینه‌کننده را دارد. در یادگار زریران فرایند غالب، «رد یا بازمرزگذاری» است (دیگری یا طرد می‌شود یا با تغییر معنا وارد سپهر می‌گردد). در *کارنامه اردشیر* فرایند غالب، «هم‌آرایی و نهادینه‌سازی» است (پدیده‌ها به چارچوب نظم مرکزی جذب یا در آن هضم می‌شوند). در یادگار زریران، سپهر فرهنگی ایران در مرحله‌ای شکل می‌گیرد که دین زردشتی در برابر قرائت دینی خیونان قرار دارد. از نگاه لوتمان، این وضعیت «برخورد دو رمزگان فرهنگی» است که در مرز سپهر نشانه‌ای معنا تولید می‌کند. نشانه کانونی این متن، یعنی «پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین»، نیروی مرکزی سازمان‌دهنده کل سپهر نشانه‌ای است. در *کارنامه اردشیر بابکان*، سپهر فرهنگی از مرحله دفاعی یادگار زریران عبور کرده و به مرحله «سازمان‌دهی درونی» رسیده است. در این اثر، مرز نه میان خود و دیگری بیرونی، بلکه میان نظم و آشوب در درون سپهر فرهنگی ایران عمل می‌کند. نشانه کانونی «نظم کیهانی و مشروعیت قدرت» این بار در مرکز سپهر جای دارد و دیگر از بیرون تهدید نمی‌شود؛ بلکه از درون باید بازتولید و تثبیت گردد. در آغاز روایت، اردشیر از نسل دارا و دارای فرّه ایزدی معرفی می‌شود. این نسب شاهی پشتوانه مشروعیت است. این پیوند نژاد، کارکردی هویتی و بنیادین دارد.

و ساسان، شبان پاک بود و همواره با گوسپندان بود و از تخمه دارای دارایان بود. اندر دوش خدائی اسکندر نیاکان <و> به گریز و نهان روشی (نهان زیستی) بودند و با کرد شبانان

رفتند. پاپک ندانست که ساسان از تخمه دارای دارایان زاده است. پاپک شبی به خواب دید چونان که خورشید از سر سامان بتافت و جهان روشنی گرفت. دیگر شب ایدون دید چونان که ساسان به پیلی آراسته سپید نشسته است و هرکه اندر کشور پیرامون ساسان‌اند، نماز بهش برند و ستایش و آفرین همی کنند. دیگر شب همان‌گونه ایدون دید چونان که آذر فرنبغ و گشسپ و برزین مهر به خانه ساسان همی‌وخشند و روشنی به همه گیهان همی‌دهند (کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۸۶: ۵-۷).

«و آن زن بانگ کرد که: مترس اردشیر کی بابکان از تخمه ساسان، ناف^(۹) دارای شاه! چه رسته‌ای از هر بد، کس تو <را>» (همان: ۳۳). این جمله بنیان مرکز معنا را شکل می‌دهد. در منطق لوتمان، چنین مفاهیمی مرکز سپهر را تعیین می‌کنند؛ یعنی منشأ مشروعیت و نظم از آنجا صادر می‌شود. اینجا، مرز معنا دیگر میان ایران و انیران نیست، بلکه میان نظم و بی‌نظمی درون سپهر ایرانی است. نقش نشانه کانونی در اینجا «تبدیل مرز دفاعی به مرز تنظیمی» است؛ هر رفتار و اندیشه‌ای که با مرکز هنجاری هماهنگ نباشد، در پیرامون جای می‌گیرد یا طرد می‌شود.

در کارنامه اردشیر بابکان، معنا از مرکز (قدسی / فره‌ای) به پیرامون ترجمه می‌شود. اردشیر با رفتار و گفتار خود، نظم الهی را در عرصه سیاست و جامعه انسانی متجلی می‌کند. زمانی که اردشیر قیام خود علیه اردوان اشکانی را آغاز می‌کند، گروه‌های بسیاری با او همراه می‌شوند. اردشیر راه را به بار دریا گرفت و ایدون چون همی‌شد، چند مرد از مردمان پارس که از اردوان مُستگر بودند، ایشان هیر و خواسته و تن خویش پیش اردشیر داشته و یگانگی و فرمانبرداری پیدائیندند و چون به جای که «رامش اردشیر» خوانند، رسیدند مردی بزرگ‌منش بناک نام بود و از سپاهیان که از دست اردوان گریخته بود آنجا بنه داشت، خود با شش فرزند و بس سپاه و گند به نزدیک اردشیر آمد. اردشیر از بناک همی‌ترسید که مگرم گیرد و به اردوان سپارد. پس بناک به پیش اردشیر آمد و سوگند خورد و بی‌گمانی داد که تا زنده باشم، خود با فرزندان فرمانبردار تو باشم» (همان: ۴۳-۴۵).

فرایند ترجمه فرهنگی آشکار است؛ معنا از زبان دینی به زبان سیاسی ترجمه می‌شود. فرهنگ در این مرحله به «فرهنگ خودبازتابنده» رسیده است؛ زیرا رمزگان دینی را در رمزگان حکومتی بازتاب می‌دهد و معنا را از درون خویش بازتولید می‌کند. در این متن، مرز سپهر نشانه‌ای از سطح ایدئولوژیک به سطح ساختاری ارتقا می‌یابد. فرمان‌های اردشیر، نهاد دین و دولت را در هم می‌تند و مرزهای معنایی جدیدی می‌سازد که فرهنگ را سامان

می‌دهند. بر پایه مدل لوتمان، این فرایند نشانه بلوغ سپهر فرهنگی است؛ زیرا دیگر نیاز به دشمن بیرونی ندارد تا معنا را تولید کند، بلکه از طریق تنظیم رابطه مرکز و پیرامون، معنا را درونی می‌سازد.

در چارچوب نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان، هر انتقال معنا از یک وضعیت به وضعیت دیگر نوعی «ترجمه فرهنگی» است که ناگزیر با دگردیسی همراه است. این دگردیسی در پژوهش حاضر در سطح عبور نشانه کانونی از مرز سپهر رخ می‌دهد، اما کیفیت آن در دو متن متفاوت است. در *یادگار زریران*، نشانه کانونی «پایداری دینی» در وضعیت تقابل با دیگری قرار دارد؛ از این رو ترجمه در مرز سپهر صورت می‌گیرد و با حذف، قطبی‌سازی و برجسته‌سازی هویت همراه است. در اینجا دگردیسی، ماهیتی مرزی - دفاعی دارد و معنا در فرآیند مواجهه فشرده و ایدئولوژیک می‌شود. در مقابل، در *کارنامه اردشیر بابکان*، نشانه کانونی «مشروعیت قدرت و نظم کیهانی» در مرکز سپهر مستقر است. انتقال معنا از مرکز به پیرامون رخ می‌دهد و دگردیسی به صورت توسعه اسطوره‌ای و نهادینه‌سازی مشروعیت جلوه می‌کند؛ یعنی امر تاریخی در قالب نظم کیهانی بازمرزگذاری می‌شود. بنابراین، دگردیسی در این پژوهش دو صورت دارد: مرزی - تقابلی و مرکزی - تثبیتی. این تمایز نشان می‌دهد که فرهنگ ایرانی باستان بسته به وضعیت سپهری، سازوکارهای متفاوتی برای ترجمه و بازتولید معنا فعال می‌کند.

جدول ۲- تحلیل تطبیقی: حرکت معنا در دو سپهر نشانه‌ای

محور تحلیلی	<i>یادگار زریران</i>	<i>کارنامه اردشیر بابکان</i>
نوع سپهر	دفاعی و واکنشی	سازمان‌ده و خودبازتابنده
جهت ترجمه	از بیرون به درون	از مرکز به پیرامون
ماهیت مرز	مرز دفاعی (تقابل خود/ دیگری)	مرز تنظیمی (نظم/ بی‌نظمی درونی)
نوع کنش پهلوانی	مقاومت و بازتعریف معنا	سامان‌دهی و تثبیت معنا
نشانه کانونی	پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین	نظم کیهانی و مشروعیت قدرت

در این تطبیق، مسیر تحول سپهر فرهنگی ایرانی از واکنش در برابر رمزگان بیگانه به بازتولید معنا در درون فرهنگ خودی آشکار می‌شود. براساس نظریه لوتمان، این همان پویایی سپهر نشانه‌ای است؛ فرهنگی که از طریق ترجمه مداوم میان رمزگان، هم خود را حفظ می‌کند و هم از نو می‌سازد. از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، تفاوت بنیادین میان این

دو متن در جایگاه و نقش نشانه کانونی است. در یادگار زریران، نشانه کانونی در مرز می‌زید و معنا را از خلال تماس با دیگری تولید می‌کند؛ در حالی که در کارنامه اردشیر بابکان، نشانه کانونی در مرکز قرار دارد و معنا را از طریق ترجمه درونی بازتولید می‌کند. بدین‌سان، حرکت معنا از مقاومت به نظم، و از مرز به مرکز، خود نوعی سیر تاریخی سپهر فرهنگی ایران را نشان می‌دهد.

۴- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باتکیه بر نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان، نشان داد که ساختار روایی و نشانه‌ای متون ایرانی نه تنها بازتابی از جهان‌بینی دینی و اسطوره‌ای است، بلکه کارکردی بنیادین در بازتولید، ترجمه و تثبیت فرهنگ ایرانی دارد. در این میان، یادگار زریران و کارنامه اردشیر بابکان دو مرحله متوالی از فرایند درونی‌شدن معنا در سپهر فرهنگی ایران را بازنمایی می‌کنند؛ نخست، مرحله دفاع از معنا در برابر خوانش بیگانه، و سپس مرحله بازتولید و قانون‌گذاری درونی آن.

در یادگار زریران، سپهر فرهنگی ایران در برابر نوعی «ترجمه بیگانه» از دین قرار دارد. خیونان با خوانشی تحریف‌شده از دین، می‌کوشند مرزهای دینی و فرهنگی ایران را از درون تهی کنند. در این وضعیت، نشانه کانونی پایداری در برابر خوانش تحریف‌شده دین، به محور سامان‌دهنده سپهر معنا بدل می‌شود. فرهنگ ایرانی در این اثر، با تبدیل مرز به ابزار پالایش نشانه‌ای، موجودیت خویش را از طریق مقاومت بازتولید می‌کند؛ از این‌رو مرز نه صرفاً حد جدایی، بلکه مکانیسم دفاع معنایی است که مانع نفوذ رمزگان‌های بیرونی به درون مرکز فرهنگی می‌شود.

در کارنامه اردشیر بابکان، وضعیت سپهر نشانه‌ای دگرگون می‌شود. در این اثر، دیگر تهدید بیرونی وجود ندارد، بلکه چالش، بازآفرینی نظم درونی فرهنگ است. اردشیر به‌مثابه ترجمان درونی سپهر معنا، روایت دفاعی را به روایت بنیان‌گذار بدل می‌کند. نشانه کانونی نظم کیهانی و مشروعیت قدرت، در اینجا مرکز سپهر را تشکیل می‌دهد. مرزها از حالت تدافعی به حالت زاینده درمی‌آیند؛ بدین معنا که فرهنگ ایرانی اکنون قادر است از درون خویش معنا تولید کند و وحدت دینی، اخلاقی و سیاسی خود را براساس رمزگان‌های مشترک بازسازد.

این دگرگونی از مقاومت تا سازمان‌یافتگی، در چارچوب نظری لوتمان، فرایند ترجمه درونی فرهنگ است؛ فرایندی که در آن، فرهنگ از وضعیت واکنشی (دفاع در برابر دیگری) به وضعیت خلاق و بازتولیدی (سامان‌دهی معنا در درون خویش) گذر می‌کند. بدین ترتیب، یادگار زیریران مرحله نخست این فرایند و کارنامه / اردشیر بابکان مرحله بلوغ آن است. در سطح کلان، می‌توان گفت فرهنگ ایرانی از رهگذر این دو متن، الگویی از پایداری و تداوم معنا ارائه می‌دهد که در آن، سپهر فرهنگی نه در برابر دیگری، بلکه از طریق گفت‌وگو و بازترجمه خویش بقا می‌یابد. این الگو بعدها در شاهنامه به اوج خود می‌رسد؛ جایی که مفهوم «فره ایزدی»، «خرد»، و «نظم» به عنوان محورهای نشانه‌ای تمدن ایرانی تثبیت می‌شوند. حرکت از یادگار زیریران به کارنامه اردشیر بابکان بازتاب مسیر تاریخی و فرهنگی ایران است: حرکتی از مقاومت به بازآفرینی، از حاشیه به مرکز، و از مرز به سپهرنشانه‌ای. فرهنگ ایرانی در این گذار، خویشتن را از درون ترجمه می‌کند و از دل بحران معنا، به استقرار نظم معنایی و تمدنی می‌رسد.

پی‌نوشت

۱. دو سد و چهل کدخدا بود: ملوک الطوایف.
۲. بوختن: رستگار شدن، نجات یافتن.
۳. شگفت سهست: او را به دیدار شگفت آمد.
۴. زنش: کشتار.
۵. کسته کسته: از هر سوی.
۶. پتسخوارگر: نواحی گیلان و تبرستان.
۷. خره: فره ایزدی.
۸. پتخوی: آذوقه.
۹. ناف: نژاد، خانواده، نسب.

منابع

- پاکتچی، احمد. (۱۳۹۸). *درآمدی بر ترجمه بینان‌شانه‌ای، ترجمه بینارشته‌ای از نظریه تا کاربرد*، به کوشش احمد پاکتچی، چاپ اول، تهران: سمت.
- پوسنر، رولان. (۱۳۹۰). «اهداف اصلی نشانه‌شناسی فرهنگی»، ترجمه شهناز شاه‌طوسی، *نشانه‌شناسی فرهنگی*، گردآوری: فرزانه سجودی، تهران: علم.
- تابش، شکوه‌السادات؛ شفیعیون، سعید (۱۳۹۹). «تحلیل گناهکاری جمشید در آیین زرتشت با رویکرد نشانه‌شناسی فرهنگی»، فصلنامه نقد ادبی، سال سیزدهم، (۴۹)، ۱-۳۴.
- تورپ، پتر. (۱۳۹۸). «فرهنگ به مثابه ترجمه بینان‌شناسی و ترجمه بینان‌شانه‌ای»، *درآمدی بر ترجمه بینارشته‌ای از نظریه تا کاربرد*، به کوشش احمد پاکتچی، چاپ اول، تهران: سمت.
- درزی، قاسم؛ پاکتچی، احمد. (۱۳۹۳). «نقش ترجمه فرهنگی در مطالعات میان رشته‌ای با تاکید بر الگوهای نشانه‌شناسی فرهنگی»، فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، دوره ششم، (۴)، ۳۳-۴۹.
- خزل، لیلا؛ طهماسبی، فرهاد و زیرک، ساره. (۱۳۹۸). «از طرد تا حذف شدن سیاوش از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی در شاهنامه فردوسی»، فصل‌نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال سوم، (۱۰)، ۱-۲۰.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۶). *نشانه‌شناسی فرهنگی*، چاپ دوم، تهران: علم.
- سرفراز، حسین. (۱۳۹۳). *نشانه‌شناسی فرهنگ، هنر و ارتباطات*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- سرفراز، حسین؛ پاکتچی، احمد؛ کوثری، مسعود؛ آشنا، حسام‌الدین. (۱۳۹۶). «واکاوی نظریه فرهنگی «سپهرنشانه‌ای» یوری لوتمان و کاربست آن در زمینه تحلیل مناسبات میان دین و سینما، راهبرد فرهنگ، (۳۹)، ۷۳-۹۵.
- سمنکو، الکسی (۱۳۹۶). *تاریخ فرهنگ، درآمدی بر نظریه نشانه‌شناختی یوری لوتمان*، ترجمه حسین سرفراز، چاپ اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- شهبازی، رامتین. (۱۳۹۳). *نشانه‌شناسی فرهنگی تاریخ ادبیات و تئاتر ایران*، چاپ اول، تهران: علم.
- کارنامه اردشیر بابکان. (۱۳۸۶). ترجمه، آوانویسی و واژه‌نامه به کوشش بهرام فره‌وشی، چاپ چهارم، تهران: دانشگاه تهران.
- گلشیری، سیاوش؛ شعیری، حمیدرضا؛ نامور مطلق، بهمن. (۱۴۰۳). «از سپهر نشانه‌ای لوتمان تا روایت‌شناسی گریماس (مطالعه رمان «جنایت و مکافات» داستایفسکی)»، پژوهش ادبیات معاصر جهان، (۲۹)، ۲۰۲-۵۰۲.

- لوتمان، یوری. (۱۳۹۶). «درباره سپهر نشانه‌ای»، *نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه فرناز کاکه‌خانی، گردآوری: فرزانه سجودی، چاپ دوم، تهران: علم.
- لوتمان، یوری. (۱۳۹۷). *فرهنگ و انفجار*، ترجمه نیلوفر آقا ابراهیمی، چاپ اول، تهران: تمدن علمی.
- لوروسو، آنا ماریا. (۱۴۰۰). *نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه راحله قاسمی، چاپ اول، تهران: سیاه‌رود.
- لیونگبرگ، کریستینا. (۱۳۹۶). «مواجهه با دیگری فرهنگی: رویکردهای نشانه‌شناسی به تعامل بین‌فرهنگی»، *نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه تینا امراللهی، به کوشش فرزانه سجودی، چاپ دوم، تهران: علم.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۰). «نشانه‌شناسی و فرهنگ»، *نشانه‌شناسی فرهنگ(ی)*، مجموعه مقالات نقدهای ادبی-هنری، گردآوری: امیرعلی نجومیان، تهران: سخن.
- نجومیان، امیرعلی. (۱۳۹۰). *نشانه‌شناسی فرهنگ(ی)*، مجموعه مقالات نقدهای ادبی-هنری، گردآوری: امیرعلی نجومیان، تهران: سخن.
- واحد دوست، مهوش. (۱۳۸۷). *نهادینه‌های اساطیری در شاهنامه فردوسی*، چاپ دوم، تهران: سروش.
- یادگار زیربان. (۱۴۰۲). متن پهلوی با ترجمه فارسی و آوانویسی لاتین و سنجش آن با شاهنامه، یحیی ماهیار نوابی، چاپ سوم، تهران: اساطیر.
- Lotman, Yuri. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*, trans. Ann Shukman (London/New York: I.B. Tauris Publishers)
- Zylko, B. (2001). *Culture and Semiotics: Notes on Lotman's Conception of Culture*, *New Literary History*. 32: 391-408

روش استناد به این مقاله:

علوی، سیدعلی؛ علوی مقدم، مهیار؛ دلبری، حسن و جمشیدی، زهرا. (۱۴۰۵). «خوانش نشانه‌های کانونی یادگار زیربان و کارنامه اردشیر بابکان از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی و نظریه سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان». *نقد و نظریه ادبی*، ۲۲(۱): ۵-۲۸.
DOI:10.22124/naqd.2026.32733.2788

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

